

Globaalin informaatioyhteiskunnan riskit ja mahdollisuudet: kysymyksiä tutkimukselle

Informaatioyhteiskuntaa on rakennettu teollisen yhteiskunnan jälkeisenä kansallisena ja kansainvälisenä projektina monissa länsimaissa. Globaalit poliittiset muutokset, kylmän sodan päättyminen ja kansainvälisen talouden lama tuottivat tarvetta uuteen tulevaisuusprojektiin, jota koko 1990-luvun on rakennettu länsimaissa globaalina projektina. Tässä tulevaisuusstrategiassa on nähty uuden talouden ja kasvun "tila" ja tämä kasvu on toiminut teknologiajohteisesti. Samalla kun on todisteltu strategian onnistuneisuutta ja sen mahdollisuuksia kaikille, tieto- ja viestintätekniikan on katsottu avaavan uudet mahdollisuudet yksilöllisyyteen, yhteisöllisyyteen ja yhteisyyteen. Mielenkiintoista tässä siirtymässä on teknologian ja talouden nousu, samalla kun yksilö, kansalainen on "vapautettu" luomaan omaa elämänsä valintojensa kautta. Yksilö on vapaa toteuttamaan länsimaisen tradition mukaista yksilöllisyyttään. Mutta mitä tapahtuu tässä ympäristössä yhteisöille ja yhteisöllisyydelle? Millaisia riskejä tällainen ympäristö tuottaa yhteiskunnan säilyvyyden kannalta? Tulevaisuuden tutkijat puhuvat jo informaatioyhteiskunnan jälkeisestä maailmasta. Mitkä ovat yksilön, yhteisöllisyyden ja yhteiskunnan kohtaamispinnat ja toiminnan mahdollisuudet tässä todellisuudessa?

Globaalin lumo

Globaali informaatioyhteiskunta on taloudellinen prosessi, jossa globaali talous hakee kasvua kansainvälisen tieto- ja viestintätekniikkateollisuuden kautta. Tästä yhteiskunnasta, joka on globaali taloudellisessa mielessä, puhutaan myös murroksen jälkeisenä yhteiskuntana. Informaatioyhteiskunta on sekä todellisuutta että tulevaisuusstrategia. Informaatioyhteiskunta ei kuitenkaan ole deterministinen projekti, vaan se on poliittisten ja taloudellisten valintojen tulos.

On syytä puhua globaalista informaatioyhteiskunnasta, tai kuten Manuel Castells puhuu, globaalista verkko-yhteiskunnasta informaation aikakautena (Castells 1996). Tällä Castells tarkoittaa globaalia verkottunutta yhteiskuntaa, jossa taloudelliset päätökset tehdään kansainvälisissä taloudellisen vallan keskittymissä. Näitä päätöksiä toteuttaa johtava taloudellis-teknologinen asiantuntijaeliitti. Samalla suuri osa väestöstä maailmanlaajuisesti syrjäytyy tästä päätöksenteosta. Kun puhutaan tietointensiivisen talouden kasvusta, keskeistä on tietotekniikan merkitys globalisaatioprosessissa. Tietotekniikan käyttö tehostaa globaalin talouden toimintaa, mutta kaikki eivät ole täysivaltaisia jäseniä tässä yhteiskunnassa.

Informaatioyhteiskunnasta on tullut taloudellisen kasvun strategia jälkiteollisil-

le yhteiskunnille. Näitä strategioita ovat mm. globaali tiedon valtatie -strategia Yhdysvalloissa, EU:n eurooppalaisen tietoyhteiskunnan rakentaminen ja suomalaiset kansalliset strategiat 1990-luvulla. Kysymykseni on: millaista "toista" modernia yhteiskuntaa strategiat edustavat ja mikä on kansalaisen asema tässä yhteiskunnassa? (Ks. Lash & Urry 1994, Morley & Robbins 1995, Beck 1994, Giddens 1990.)

Tämä toinen modernisaatio tuottaa mahdollisuuksia, mutta kasvavasti myös riskejä. Näille riskeille pyritään löytämään uudenlaisia ratkaisuja, samalla kun oletuksena on teknologinen kehitys ja talouden jatkuva kasvu. Informaatioyhteiskunta on syntynyt teollisen yhteiskunnan sisältä ja sen kehityksestä, jossa teollinen talous loi pohjan tieto- ja viestintätekniiikan etenemiselle. Nyt tämä teknologia on talouden globalisaation ja kasvun keskiössä. Informaatioyhteiskunnasta toisena modernisaationa, modernin jälkeisenä uutena taloutena, voidaan puhua myös globaalina informaatiotaloutena (ks. Webster 1995, 6), jota Webster kuvaa teknologian, ammattien, talouden, kulttuurin ja tilan muutosten kautta.

Globaalin informaatioyhteiskunnan talous on kuitenkin haavoittuva ja riskialtis. Kun pörssikurssien nopeat vaihtelut tietoteollisuudessa ja -palveluissa muuttavat kansantalouksia, eletään kasvavien riskien mutta myös mahdollisuuksien ympäristössä. Tässä ympäristössä keskeiseksi pääomaksi nousevat yksilöiden koulutus, asiantuntijuus ja joustavuus. Niin yksilön elämänkaaren kuin organisaatioiden toiminnan suunnittelun aikajänne on lyhenevä. Menestystekijöiksi nousevat, sopeutuvuus, riskinhallinta ja verkottuminen. Tällaisessa ympäristössä näyttää käyvän niin, että päätöksenteko ja vaikuttaminen katoavat yksilöiden, organisaatioiden ja kansallisen päätöksenteon ulkopuolelle. Kuitenkin sekä yritykset että kansantaloudet sitoutuvat tähän muutosympäristöön.

Olenainen kysymys kuitenkin on (edelleen), missä päätöksenteko toteutetaan. Onko kansalaistoiminnalla todellisia mahdollisuuksia informaatioyhteiskunnassa? Valtion toiminta on informaatioyhteiskunnan rakentamisessa ristiriitainen: samalla kun valtio (Suomessa) rakentaa kansallisen strategiana informaatioyhteiskuntaa, kansallista menestystarinaa tietoteknologiaaltaan kehittyneenä maana ja pyrkii liittämään kansalliset tietoverkkojen käyttäjiksi, se menettää valtaansa taloudellisena ja poliittisena toimijana kansallisvaltion rajojen ulkopuolelle ja erityisesti ns. globaaleille markkinoille. Mikä on valtion asema tässä muutoksessa?

Informaatioyhteiskunnan sanotaan edistävän demokratiaa, vapautumista ajasta ja paikasta, mahdollisuutta osallistua ja etsiä tietoa. Informaatioyhteiskunta olisi ikään kuin kansalaisyhteiskunnan edistäjä, joka tarjoaa teknologiset edellytykset uudenlaisten kansalaisyhteisöjen synnylle ja toiminnalle. Mutta millaisia mahdollisuuksia kansalaisliikkeillä on vaikuttaa päätöksentekoon niin paikallisesti kuin globaalisti? Informaatioyhteiskunnan sanotaan myös edistävän kestävää kehitystä, edistääkö se sitä kaikille?

Informaatioyhteiskunnan riskeistä puhutaan vähän. Riskien kasvu näkyy sekä ennustamattomuutena että yksilön ja organisaatioiden toiminnan sopeutumisaatimuksena muutoksiin. Mitä tällaisessa kehityksessä tapahtuu paikallistason toiminnalle niin taloudellisessa kuin poliittisessa mielessä. Millaisia ovat yhteiskunnan, organisaatioiden yhteisöjen ja yksilöiden riskit ja epävarmuudet tässä ympäristössä? Onko valtioiden rooli muuttunut taloudellisen kilpailuympäristön luojaksi ja tarjoajaksi?

Manuel Castellsin analyysi globaalista verkko-yhteiskunnasta kuvaa globalisaatiota siten, että taloudelliset virrat ovat irtaantuneet reaali-taloudesta. Tällaisessa yhteiskunnassa talouden eliitit määräävät kehityksen suunnan New Yorkin, Lon-

toon ja Tokion pörssiessä, näitä päätöksiä toteuttavat keskiluokkaan kuuluvat asiantuntijaeliitit ja suuri osa yhteiskunnasta syrjäytyy (Castells 1996).

Informaatio- vai tietoyhteiskunta?

Mitä siis tarkoitetaan informaatioyhteiskunnalla (information society), mitä on tietoyhteiskunta (knowledge society)?

Informaatioyhteiskunta ja tietoyhteiskunta esiintyvät niin julkisessa puheessa kuin tutkimuksissa usein synonyymeina. On kuitenkin välttämätöntä tehdä käsitteellinen ero näiden välille.

Informaatioyhteiskunta voidaan nähdä tulevaisuusstrategiana, jossa visiona on pitkälle tietoteknologisesti kehittynyt moderni yhteiskunta. Tässä yhteiskunnassa keskeistä on neoliberaalistinen ja globalisoituva talous, valtion sääntelymekanismien purkaminen ja yksilön nostaminen keskeiseksi toimijaksi. Nämä taustaolelut ovat samalla osa myös suomalaisen informaatioyhteiskunnan arvopohjaa.

Informaatioyhteiskunta ymmärretään tietoteknologiavaltaiseksi yhteiskunnaksi, jossa tiedon määrän katsotaan kasvavan eksponentiaalisesti. Informaatioyhteiskunta tarkoittaa tietointensiivistä kansantaloutta, jossa tiedon tuottaminen, käsittely ja jakelu ovat keskeisiä toimintoja. Tieto nähdään resurssina, panoksena vaikkapa organisaation toiminnan tehostamiselle, tuottavuuden nousulle ja yksilön rationaalisen toiminnan välttämättömänä ehtona. Informaatioyhteiskunta korostaa rationaalisen ja välineellisen tiedon merkitystä ja edustaa edistysutopi-aa; olemme astuneet teollisen yhteiskunnan jälkeiseen aikaan.

Tietoyhteiskunta voidaan ymmärtää tietämisen ja tiedon yhteiskunnaksi. Se tarkoittaa rationaalisen tiedon ohella tiedon laaja-alaisempaa ymmärrystä, esimerkiksi tiedon käsitteen laajentamista intuitiivisen tiedon tai hiljaisen tiedon suuntaan. Se tarkoittaa myös tiedon ja sen tuottamisen ja käytön kontekstin ymmärtämistä. Tietoyhteiskunnassa pyritään ymmärtämään niitä muutoksia, joita tietointensiivinen talous tuottaa. Millainen on yksilön asema kansalaisena ja toimijana yhteiskunnassa. Kansalaisen asema tietoyhteiskunnassa vaatii huomion kiinnittämistä työtä, koulutusta, päätöksentekoa ja sosiaalista verkottumista koskeviin toimintoihin. Tietoyhteiskunta haastaa myös uudenlaiseen yhteisöllisyyteen, jossa yksilöä ei nähdä vain rationaalisen toimijana, vaan hänen mahdollisuuksiensa nähdään kasvavan yhteisön jäsenenä.

Keskustelu informaatioyhteiskunnasta on virittänyt yhteiskunnan tulevaisuudesta vähintään kahdenlaisia näkemyksiä: toisaalta teknologis-taloudellista kehitys- ja kasvu-uskoa, toisaalta kriittistä teollisen yhteiskunnan jälkeistä murroskeskustelua. Edellinen keskustelu näkee tietoteknologian vapauttajana ja mahdollisuuksien antajana uudelle toiminnalle ja elämisen ympäristölle ja samalla taloudelliselle kasvulle. Jälkimmäinen keskustelu pohdiskelee teknologisen kehityksen vaikutuksia ihmisten arkeen ja elämisen maailmaan, millaiset elämisen mahdollisuudet tietoyhteiskunta tarjoaa jäsenilleen ja millainen se on yhteiskuntana. Strategiapuheessa pääpaino on "teknologian mahdollisuus" -keskustelulla, joskin kansalaisen toiminta on nostettu esiin uudessa teknologisessa ympäristössä (vrt. Suomi tietoyhteiskunnaksi 1995, Elämänlaatu, osaaminen ja kilpailukyky 1998)

Suomessakin pitkälle rakennetut tietoyhteiskuntaohjelmat perustuvat seuraaviin oletuksiin: uskon yhteiskunnan tietoteknologiajohteisesta talouskasvusta, uskon talouden globalisoitumisesta ja uskon ihmisen rajattomasta tiedon tarpeesta, kyvystä ja halusta toimia tietoverkkokansalaisena. Samalla tietoyhteiskunta nähdään maailmankylänä, jossa voimme rajattomasti liikkua ajasta ja paikasta toiseen. Näissä uskomuksissa voidaan havaita modernin yhteiskunnan ra-

tionalismi ja valistususko: usko tieteelliseen tietoon ja sen sovelluksiin tietoteknologiana. Olemme astuneet tietointensiiviseen talouteen. Mutta missä ovat kysymykset yhteiskunnan toimivuudesta, vastuusta ja yhteisöllisyydestä?

Yksilön mahdollisuudet uudessa ympäristössä?

Ihminen nähdään strategia-ajattelussa pääasiassa rationaalisen tiedon hankkijana ja aktiivisena toimijana. Kansalaisille avautuu mahdollisuus osallistua päätöksentekoon ja politiikkaan. Yhteiskunnasta tulee entistä läpinäkyvämpi. Elämekö lähitulevaisuudessa tämänkaltaisessa yhteiskunnassa, jossa tiedon hankinta on teknologisesti jokaisen ulottuvilla? Avautuuko kansalaisille uusia mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnan eri toimintoihin ja onko tiedon saatavuus kaikille mahdollista? Haluammeko muutakin kuin tietoa, haluammeko viihtyä, kokea yhteisöllisyyttä tai jotakin muuta?

Teknologia nähdään informaatioyhteiskuntastrategioissa vapauttavana voimana: meille jää enemmän aikaa, meidän ei tarvitse liikkua paikasta toiseen ja voimme rajattomasti hankkia tietoa itsellemme.

Tietoyhteiskunta nähdään usein murroksena modernisaatiossa, jossa tietoteknologian tuottamat muutokset nähdään niin suurina, että ne tuottavat uudenlaista yhteiskuntaa. Tässä murroksessa hyvinvointivaltio joutuu uudelleenarvioinnin kohteeksi, jossa epävarmuus sekä yhteiskunnallisen päätöksenteon että yksilön kohdalla kasvaa ja jossa ennustamattomuus yhteiskunnan muutoksista nousee esiin. Olemme uusien haasteiden edessä, joille ei välttämättä löydy vastausta menneestä. Jürgen Habermas (1995) puhuu tässä yhteydessä uudesta yleiskatsauksestamme, jossa menneisyysutopioiden ja tulevaisuusutopioiden ei löydy uutta muotoa.

Majid Tehranian on luonnehtinut muutoksia traditionaalisesta yhteiskunnasta muutoksen yhteiskuntaan seuraavasti. Hänen mukaansa perinteiset yhteiskunnat ovat korostaneet moraalisia ja käytännöllisiä toimintaperiaatteita, modernit teolliset yhteiskunnat tiedollisia (tieteellisiä) ja teknisiä toimintamalleja ja muutoksen yhteiskunnat kriittistä ja emansipatorista rationaliteettia. Muutosvaihe edustaa Tehranianin mukaan vapautumista yhteiskunnan valtamekanismeista. Jos Tehranianin ajattelua sovelletaan informaatioyhteiskuntaan, sen voidaan sanoa edustavan muutos- tai murrosajattelua. Kysymykseksi nousee, miten vastuu- ja valta-alueita jaetaan uudelleen. Edelleen Tehranianin mukaan perinteiseen yhteiskuntaan liittyy tietokäsitys, joka korostaa merkitystä ja tulkintoja. Moderniin yhteiskuntaan liittyy standardoitu tietokäsitys ja muutoksen yhteiskuntaan itsereflektio (Tehranian 1990, 42-43). Mielestäni nämä käsitykset ovat osittain oikeaan osuvia, vaikka liitän standardoidun tietokäsityksen myös muutoksen ja murroksen yhteiskuntaan.

Sosiologi Ulrich Beckin mukaan yhteiskunta on muuttunut riskiyhteiskunnaksi (Beck 1992), jossa riskien hallitsemattomuus ja epävarmuuden kasvu sekä ennustamattomuus nousevat keskeisiksi piirteiksi (ks. Bauman 1996). Työ ja koulutus ovat jatkuvassa muutostilassa, yksilön elämän muutokset ovat suuria ja ennustamattomia, ympäristöuhat nousevat suuremmiksi kehityksen myötä. Samalla kun yhteiskunta monimutkaistuu, sen riskit kasvavat ja niiden hallitsemattomuus kasvaa. Joudumme yksilöinä ottamaan yhä suuremman vastuun omasta elämästämme. Samalla kun hyvinvointivaltio on purkautumassa, joudumme uudelleen arvioimaan yhteiskunnan ja yksilön vastualueet.

Taloukasvuajatteluun perustuva informaatioyhteiskunta merkitsee siirtymistä

tietoteknologiainvestointeihin, infrastruktuuriin ja laajojen viestintämarkkinoiden kasvua. Yksilön kannalta se merkitsee vapausasteiden kasvua ja lopulta uusia haasteita vanhoille rakenteille, kuten valtiolle ja edustukselliselle demokratialle. Kysymykseksi nousevat esimerkiksi, minkä tason poliittinen toiminta nousee tärkeäksi, kansallisen vai paikallistason politiikka. Mitkä ovat yksilön velvollisuudet ja mahdollisuudet uudelleen muotoutuvassa yhteiskunnassa? Keskeisiä kysymyksiä on myös uusien yhteisöjen synty sekä yhteisöjen ja yksilöiden välinen solidaarisuus tai sen puute.

Beck esittää modernisaation edistävän yksilön vapautumista hoiva- ja valvontajärjestelmistä ja vastuunottoa omasta elämästään. Myönteistä tässä näkemyksessä on yksilön vapauden kasvu, ongelmallista se, miten yksilön toimintakyky säilyy muuttuvassa yhteiskunnassa, jossa hyvinvointivaltion perusteet järkkyvät. Palautuvatko esimerkiksi yhteisön merkitys ja vastuu, ja takaako hyvinvointivaltio kuitenkin kansalaisten perusturvan. Vai tapahtuuko suuri polarisaatio, sekä taloudellisesti että tiedollisesti? Tällaisen polarisaation mahdollisuudet kiihtyvät ainakin lähitulevaisuudessa, ei kuitenkaan vain tietoteknologian tai informaatioyhteiskunnan aiheuttamana, vaan globaalien taloudellisten muutosten vuoksi.

Informaatioyhteiskunta perustuu paljolti näkemykseen yksilöllisyyden kasvusta. Yksilölle siirtyy vastuuta toiminnoista, jotka aikaisemmin olivat hyvinvointivaltion, valtion ja julkisen sektorin vastuulla. Yksilön merkitys kasvaa toimijana. Onko yksilö vain tiedon etsijä, mitä muuta tietoverkot voivat tarjota? Tarjoavatko ne ihmisten välisiä uusia sosiaalisia muotoja, uusia yhteisöjä, osallistumismahdollisuuksia? Teknologia voi parhaimmillaan tarjota täydentäviä viestintäkeinoja ihmisten välisille suhteille. Olemme siirtymässä uudenlaiseen mediaympäristöön, jossa toimintamahdollisuuksien ja tiedon saatavuuden kysymykset nousevat esiin sekä kriittisessä mielessä että mahdollisuuksina. Perinteisesti sivistysvaltion tehtäviin on kuulunut tiedon vapaa saatavuus. Miten informaatioyhteiskunta hoitaa tämän tehtävän?

Informaatioyhteiskunta on taloudellinen strategia, mutta millainen se on kulttuurisena ja sosiaalisena strategiana? Koska informaatioyhteiskunta strategiana edustaa teknologiaa ja taloutta pääsääntöisesti, näyttää siltä että sen sosiaaliset ja toiminnalliset strategiat ovat hahmottumatta, samoin tietostrategiat. Siksi voidaan kysyä *kenen yhteiskunta informaatioyhteiskunta on*: informaation tuottajien ja/vai käyttäjien (Murdock 1993, Stehr 1994). Onko se tiedollinen yhteiskunta ja millaisia tietokäsityksiä se tarjoaa? (Grossberg 1995, Taylor 1989 ja 1992).

Näiden kysymysten pohjalta olen itse analysoimassa, millaisia tietotuotteita ja -palveluja informaatioyhteiskunnan strategioissa suunnitellaan ja miten kansalaisen ja valtion vastuualueet niissä määrittyvät? Tutkimukseni koskee Suomen kansallisia strategiatekstejä tietoyhteiskunnasta, ja sitä, millaista kansalaisuutta niissä rekennetaan. Työni pohjautuu Ulrich Beckin riskiyhteiskunnan ja refleksiivisen modernisaation käsitteisiin (vrt. Tapper 1998).

Keskeisiä kysymyksiä ovat: Millaisessa tiedollisessa ympäristössä ja arvomaailmassa ihmisten katsotaan elävän? Mitkä tietotuotteet ja palvelut ovat maksuttomia ja mitkä maksullisia? Onko informaatioyhteiskunta beckiläisessä mielessä kasvava riskiyhteiskunta, jossa jatkuvasti tuotetaan muutoksia, joihin yksilön ja valtion toiminnan pitäisi sopeutua? Millaiset ovat valtion ja yksilön vastuualueet? Onko kyseessä valtionäkökulmainen vai kansalaisnäkökulmainen yhteiskunta vai globaali verkottunut yhteiskunta?

Kirjallisuus

- Bauman, Z. (1998)
Globalization, The Human Consequences. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (1996)
Postmodernin lumo. Tampere: Vastapaino.
- Beck U. (1992)
Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage.
- Beck, U. (1994)
The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization. In Beck, U., Giddens, A. & Lash, U.: Reflexive Modernization. Cambridge: Polity Press.
- Castells, M. (1996)
The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell Publishers.
- Elämänlaatu, osaaminen ja kilpailukyky (1998)
Tietoyhteiskunnan strategisen kehittämisen lähtökohdat ja päämäärät. Sitra 206. Helsinki: Hakapaino
- Giddens, A. (1990)
The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press.
- Grossberg, L. (1995)
Mielihyvän kytkennät. Tampere: Vastapaino.
- Habermas, J. (1995)
Uusi yleiskatsauksettomuus. Teoksessa Eräsaari, R. & Rahkonen, K. (toim.) Hyvinvointivaltion tragedia: keskustelua eurooppalaisesta hyvinvointivaltiosta. Helsinki: Gaudeamus.
- Lash, S., Urry, J. (1994)
Economies of Signs and Space. London: Sage.
- Morley, D. & Robins, K. (1995)
Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries. London: Routledge.
- Murdock, G. (1993)
Communications and the Constitution of Modernity. Media, Culture and Society vol.15, sivut 521-539.
- Stehr, N. (1994)
Knowledge Societies. London: Sage.
- Suomi Tirttoyhteiskunnaksi (1995)
Kansalliset linjaukset. Helsinki: 1995
- Tapper, H. (1998)
Information Society-Another Modernity. Licentiate thesis. Series 1A/21998. Department of Communication, University of Helsinki
- Taylor, C. (1989)
Sources of the Self. The Making of Modern Identity. Cambridge, Mass.:Harvard University Press.
- Taylor, C. (1992)
The Ethics of Authenticity. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tehrani, M. (1990)
Technologies of Power. Norwood, NJ.: Ablex Publishing Company.
- Webster, F. (1995)
Theories of the Information Society. London: Routledge